

JEZICI PROTUNOŽACA S OGNJENE ZEMLJE

Adelaar, W. F. H. 2004, *The Languages of the Andes*, Cambridge University Press, Cambridge

UVOD. Charles je Darwin putujući u one krajeve jednom zgodom napomenuo: „The languages of these people, according to our notions, scarcely deserves to be called articulate“. Ironično, uskoro će svećenik Thomas Bridges izdati yahgansko-engleski rječnik s 30 000 natuknica! O ovoj će knjizi Guyot dosjetljivo: „Incredible though it may seem, the language of one of the poorest tribes, without literature, nor poetry, nor songs, nor science, has nonetheless, owing to its structure and its functions, a list of words which surpasses that of tribes much more evolved with respect to their art and satisfaction of their needs.“

Udio indijanskoga stanovništva (1993): Argentina 1.1 % (371 996), Čile 7.06 % (989 745). Rečeni su indijanci regbi u

kamenom dobu: imadu oružje od drvla i kamenja, ne poznaju pitome živine, ni konja ni psa, po običaju su sakupljači i lovci, a u zajednici monogamni, ispovijedaju šamanizam ili animizam, a plemena nemaju ni poglavice ni čvrsta reda, svaka je poljoprivreda slučajna - tu i tamo nahodi se sjedilac koji je svladao uzgoj krumpira. Lovci najvole vrebati ondašnju devu, gvanko. Europljane zovu *palala* što će biti u vezi s – tumači Bridges – yahg. *upalalana* „raditi buku silovito udarajući jezikom o usta“. Tehuelchima je tabuom zabranjeno da spominju pokojnikovo ime godinu dana. (usp. nepamanjunganski tivi i v. uručak s Lingvističke srijede II)

KLASIFIKACIJA: 7(?) je jezika u ovom kraju: 1) **chono** (†) ili aksanás (qav. „čovjek“) o kojem se gotovo ništa ne zna, 2) **qawasqar** ili alacaluf, '84 je imao 28 govornika i dobro je opisan, 3) **yahgan** ili yamana, '94 je imao 2 „starija“ govornika, izvršno posvjedočen 4) **selk'nam** (†), zadnji je govornik umro u osamdesetima 5) **haush** (†) ili manekenkn 6) **tehuelche**, '85. je imao 29 govornika 7) **tehues** (†) ili teushen, posljednji je govornik Gününa Yajich [g̃iñin a jaxəč] legao u grob 1960. Nagada se da su haush, tehuelche i selk'nam međusobno srodni. Qawasqar i Chono čini se pripadaju posebnoj porodici.

GLASOVI I OBLICI NA UZOR SELK'NAMA. Glasovni je sustav bogat suglasnicima, a indje oskudijeva. Selk'nam imade 7 izgovornih mjesta (labijali, apikali, dentali, palatali, velari, uvulari, laringali), pored ovoga imade i glotaliziranu seriju. Čini se da govornici nisu razlikovali /r/ i //; svi su naime minimalni parovi semantički usko povezani, npr. *ur* „vršak“ : *ul* „nos“, *wer* „pjena“ : *wel* „slina“ i sl. Jezik je sufiksalan. Postoji ograničen broj glagolskih korijena čija je struktura uvijek otvorena (CV). Sufiksi su s obzirom na strukturu: C, V, CV, VC, CVC. U jezgri sloga može biti i konsonant, usp. disilab qav. *kšxaw* „posuditi“. Sustav se evidencijala u selk'namu dijeli na troje: 1) afirmativ: *-nn* (m.), *-en* (f.), *-n* (n.) 2) dubitativ: *-š*, 3) obstupativ: *-y*. Isto je tako složen i sustav deiksi: 1) s obzirom na položaj: *han* „smještaj u odnosu na govornika“, *a* „smještaj u odnosu prema drugim“, *q'a* „neuređena gomila“, itd; 2) s obzirom na udaljenost: *na* „blizu govornika“, *mer* „daleko“, *may* „daleko, ali i dalje u vidokrugu“; 3) s obzirom na smještaj prema strani svijeta, a njih je pet: *ey* „južno“, *oqn* „sjeverno“, *ahwqn* „zapadno“, *hoh* „istočno u gori“, *oqn* „istočno na ravnu“. Sintaktički selk'nam OVS po naravi, npr. *yepr t'e:n hanš t'elqn* (meso-jesti-običajnost-djevojka)

Uzor tehuelchskog teksta:

Tshónke tsháink' tãRnkã k!ã-u

{č'o:nk č'ay-n-k ter-n-k k'ew}

Ljudi biti.veliki-n-m.r.

biti.visoki-n.-m.r. prije

„Ljudi su prije bili veliki i visoki“

Mátshke tschonk t!ãRosh

{ma:-š-k'e č'o:nk t'ero-š}

ubiti-predikatni znak-ind.-m.r. ljudi

biti.zao-predikatni znak

„Bili su čovjekoubojice i zlikovci“

Máshke tshónkie, willum náu óiyu

{ma:-š-k'e č'o:nk, welom na:w ʔoyu}

ubiti-predikatni znak-ind.m.r.ljudi svi

gvanci nojevi

„Pobili su ljude, sve gvanke i nojeve.“

„djevojka znade jesti meso“, *xe-nn mer čonn* (doći-deiksa-čovjek) „čovjek je došao“ (v. gore).

Qawasqar je osobit sa složena sustava prošlih vremena: *-sekué* „budućnost“, *-yenáq* „sadašnjost“, *-pas* „neposredna prošlost“, *-afqát* „nedavna prošlost“, *-hóraras* „davna prošlost“, *-hóyok* „narrativna prošlost“. Glasovni sustav qawasqarskog podsjeća ponešto na onaj ie. prajezika (v. prilog).

Svi su jezici izrazito tvorbeni, usp. yahg. *kwisseta* „vući nekamo“, *kwissakaya* „podignuti“, *kwissa:mana:tsikari* „izvući“, *kwissa:muči* „uvući“, *kwisso:ara:gu:* „dovući na obalu“, *kwisso:anari* „metnuti u vodu“, itd. Yahganski ima ova vremena: buduće (*-oan*), prošlo I (*-te*) i prošlo II (*-ara*), dočim sadašnje vrijeme morfološki nije obilježeno.

Svi su jezici intenzivno posuđivali jedni od drugih i to zbog miješanih brakova, porobljavanja (chono se nametnu qawasqaru), otmice qawasqarskih žena (od strane Tehuelcha), nomadskog karaktera plemenâ i sl. Mnogo je posuđenica iz engleskog i španjolskog, npr. yahg. *péypr*, *náyf*, *hárš*, *snatin*, *x^wán*, *ašúkar*, *asta* itd.

PRILOG

Fonološke česti:

	chono	qawasqar	yahgan	selk'nam	tehues	tehuelche
C	19	20/21	15/31	21	30	25
V	6	3/6	6/12	6	7/8	6
Slog	CVVC	CCVVCC	CCVVC	CCVCCC	CVVC	CCVCC

Morfološke česti:

	chono	qawasqar	yahgan	selk'nam	tehues	tehuelche
Prefiksi	+	+	+	+	+	+
Sufiksi	-	-	+	+	+	+
Proklitike	-	-	+	+	+	+
Enklitike	+	+	+	+	+	+
Inkorporacija	?	+	+	+	+	+
Suplecija	?	-	+	-	-	-
Reduplikacija	+	+	+	?	+	+

Poredak sintaktičkih kategorija:

	chono	qawasqar	yahgan	selk'nam	tehues	tehuelche
	OVS/SOV	SOV	SVO/SOV	OVS	VOS/SVO	SOV

Glasovni sustav qawasqarskog:

	labijali	dentali	palatali	Velari/uvulari	glotali
Okluzivi	p	t	č	(k) / q	
Glotalizirani okl.	p'	t'	č'	k' / q'	
Aspirirani okl.	p ^h	t ^h		k ^h / q ^h	
Frikativi	f	s		x / ɣ	h
Nazali	m	n			
Likvide		l, r / rr			
Poluvokali	w		y		
	Prednji		Srednji	Stražnji	
Visoki	(i)			(u)	
Srednji	e			o	
Niski	(æ)		a		

